

Fra aks på mark til neg i lade eller stak

Torben Arboe

Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet

Før mekaniseringen af landbruget satte ind før og omkring 1900, mejede man kornet med le, bandt neg af kornets aks, satte negene sammen i hobe på marken og kørte dem hjem, når de havde fået passende vejring. Disse arbejdsprocesser og de nødvendige forberedelser dertil foregik på forskellig måde i landets forskellige egne og havde forskellige betegnelser tilknyttet; redskaber og dele heraf var ofte udformet på forskellig måde og havde tilsvarende forskellige benævnelser. Vi vil her se nærmere på flere af de jyske betegnelser inden for dette store sagområde ud fra de mange oplysninger, der foreligger spredt ud på et stort antal ord i Jysk Ordbogs ordkartotek; sammensætninger herfra anføres med 'sammensætningsprik' mellem leddene som i ordbogen, fx *hø·le*, *meje·le* (ikke at forveksle med længdetegn i lydskrevne former, fx *hø·stka·l* høstkarle). Nogle af betegnelserne har Jeppe Aakjær (fra Fjends, syd for Skive, Midtvestjylland) brugt i digtene i *Rugens Sange* (1906); de vil blive inddraget relevante steder i det følgende (ud fra 3. oplag, 1909).

1. Leer

En le består af et skaft med et blad, der kan meje kornet; skaftet kan være lige eller svagt bøjet, og det kan have et eller to håndtag. Ordet *le* bruges i Sønderjylland, for det meste udtalt med langvokal: *leː*, *leˑ*, men også med diftong: *liə* fx på Als (jf. kort ved *le¹* i Jysk Ordbog). I størstedelen af Nørrejylland er betegnelsen dog det sammensatte ord *hø·le*, hvilket afspejler redskabets tidligere primære funktion (i hvert fald i Vestjylland), nemlig afskæring af hø, eller rettere: græs til hø. Ordet har udtale med diftong: *hjøli* hhv. *hjølə* i størstedelen af nørrejysk, dog med vokal y nord for Limfjorden: *hyli* i Thy-Mors

og Vendsyssel, *hyla* i Hanherred imellem disse områder (jf. kort ved *hø·le* i Jysk Ordbog). I sønderjysk kaldes redskabet også en *meje·le*, udtalt *mæj·lə*. Skaftet kaldtes *draw* = drag, eller med en sammensætning: *hjølidraw* = *høle·drag* i Midtøstjysk hhv. *hylidraw* i Vendsyssel; håndtagene på draget, skaftet kaldtes *knage*, den forreste, tættest på lebladet: *for·knag*, den bageste tilsvarende: *bag·knag* eller *bage·knag*. Lebladet kaldtes *blå·* i Vestjylland, *blå* (uden stød) i Vendsyssel og *blaj* i Midtjylland (jf. udtalekort til *blad*² i Jysk Ordbog), eller i sammensætning bl.a. *hjølliblå·* (*høle·blad*), også med tilkomst af -s- mellem de indgående ord: *hjøllisblå·* (*høles·blad*). Det gjaldt om at få leen indstillet rigtigt, så lebladet sad i den rette vinkel, så man afskar stråene i den højde, man ønskede; leen kunne her være, hvad der i Midtvestjylland kaldtes *i hug* eller *over / under hug* (jf. *hug*¹ 2.4 i Jysk Ordbog).

2. Skærping

Før leen kunne bruges til høslæt eller kornhøst, måtte den skærpes eller, i nyere tid, slibes. Den ældre metode gik her ud på at *hare* leen, dvs. udbanke æggen, dens skærende kant, med mange små slag af en særlig *hare·hammer* på en *hare·stede*, en lille ambolt, så æggen blev meget tynd og skarp (foto i Hansen 1954:92). Verbet *hare* udtales *hå·r*, men har ikke noget med adj. hård at gøre, selv om nogle ordbøger mv. har foreslået, at det skulle være en særlig form af verbet hærde. Ordet er i stedet indlånt fra et nedertysk verbum *haren*, formentlig sammen med metoden, men tilpasset jysk udtale. Det gælder vest- og sønderjysk, mens man i østjysk brugte et nordisk ord, *penne*, for samme arbejdsmetode (jf. kort over udbredelsen i Arboe 2000). I et midtjysk område har man dog også brugt verbet *pikke*, der ligeledes betyder 'slå med små slag', kendt fra sammensætningen *pik(ke)·sten* om tildannede brosten el.lign. Ved brug i marken måtte man have en lettere måde at skærpe leen på; man kunne *stryge* den med en *stryge·stik(ke)*, *stryge·stok*, der havde et slibende lag påsmurt (smergel el. lign.). *Nu mod Aften maa de sløve Leer stryges tidt*, skriver Aakjær i 'Høstvisen' (34). I stedet for at hare el. penne leen kunne man som nyere metode *slibe* leen på en slibesten, i det nordlige Vestjylland og i Himmerland også kaldt *hverve·sten* (*hverve* = dreje

rundt), i Vendsyssel med en tilsvarende sammensætning betegnet *hvirvlesten*. Det var en stor, rund slibesten med et lille vandkar el. lign. nedenunder; stenen blev trukket rundt via et håndsving, ofte ført af en dreng. Aakjær beskriver det i digtet 'Leen slibes': *Se dog ved Svinget den spinkle Knægt! ... Stenens Stænken gør Purken vaad ... Stenen stritter paa Væggens Tavl* (31f.). 'Væggens Tavl' viser, at der er tale om en væg i bindingsværk, og 'stritter' betyder 'stænker'; gentagelsen af dette skyldes, at *Sliberen følger med Tomlen paa Æggen, / ynder dog stadig ej dens Bed*, dvs. leen er ikke skarp nok, men må slibes yderligere. At slibe leen (eller andet redskab) på denne type slibesten kaldtes også at *stene*, udtalt *stian* i Nord- og Østjylland, desuden med tilsvarende kortdiftong *stjèn* hhv. *stjæn* i Nordvest-hhv. Midtvestjylland, dog også med langvokal *ste-n* i Sydthy (Arboe 2005, med ill. og udbredelseskort).

3. Stråsamlere

Når man mejede, høstede med le, kunne de afskårne strå fra et hug nemt komme til at ligge eller stå i vejen for næste hug med leen. Det søgte man at undgå ved brug af et redskab af bøjede eller krogede pinde, der var sat på leskaftet for at samle stråene og flytte dem lidt bagud, når man gennemførte et hug med leen. Dette redskab var af varierende udformning og havde forskellige navne; det ældste var *kroge*, *meje-kroge* og *mejele-kroge*. Senere, fra 1850-60, kom i Vestjylland *spjarrer*, der var så lange, at de var fæstet langs leskaftet og til leknagene. Det blev der behov for, da man med mergling opnåede så stor jordforbedring, at stråene blev for lange til, at mejekroge kunne hindre dem i at filtrere sammen (Kragelund 1944: 69). Den tidligste form var dannet ud fra en tre- el. firdelt gren, senere blev spjarrerne tilvirket af lokale snedkere/tømrere eller fremstillet på større værksteder. Trøstrup (1914) nævner, at der i leens forreste knag blev indsat en *Spjarstol*, som *Spjarskaftet* blev sat ned i og bundet fast, og at redskabets grene kaldtes *fingre* (72). Skautrup (1927:81) har illustration af en *spjarrestol*, men nævner også en anden mulighed: en jernskrue på forknagen til at sætte spjarren i.

I et område omkring Ringkøbing fjord kaldtes dette redskab dog en *vøw"t* (med vestjysk stød), dvs. en *vifte*. I Østjylland kaldtes en

lidt mindre, 4-5-grenet stråsamler en *peger*, udtalt med spirantisk g, *peːqər* i Vendsyssel, *pæːqər* mellem Mariager og Randers. Den enkelte gren kunne betegnes som en *peːq* eller *peːqər*, afledninger af verbet pege. Også dette redskab nævnes som påkrævet til de længere strå efter brug af mergel. Ved de kortere strå tidligere var *kroge* tilstrækkelige, eller man kunne bruge en mindre *bøjle*, der med tværstivere var sat på leen (alle betegnelser mv. ud fra Arboe 2011, med ill.).

4. Mejning og negbinding

Med en godt skærpet le med påsatte mejekroge el.lign. kunne man begynde kornhøsten, når kornet var modent og tørt, og det var tørvejr. Det var et fysisk meget krævende arbejde at høste kornet med le, og man skulle have et godt 'smid' eller 'tag' på bevægelsen, hvis det skulle gå nogenlunde hurtigt, hvilket især var nødvendigt, når flere mejere arbejdede på samme mark. De kaldtes ofte høstkarle (udtalt fx *høːstkåːl* i Thy), og hver af dem fulgtes mange steder af en pige (eller kone), der straks skulle binde neg af de høstede aks. Dette kaldtes at *binde op* i størstedelen af Jylland (jf. kort ved *binde¹ 3.1* i Jysk Ordbog), og den pågældende pige kaldtes en *opbinder*, stedvis *opbinderske*. Til at samle stråene (aksene) havde hun en særlig rive af træ, 20-30 cm bred og med fire lange grene; i størstedelen af Jylland blev den kaldt en *kratte*, udtalt *krat* i Østjylland og *kraːt* (med vestjysk stød) i Vestjylland, i nordvest dog en *krøje* (Sørensen og Grøftehauge 2017). Af et passende bundt strå, som hun *trimlede* (trillede) sammen med riven, bandt pigen så et neg, idet hun af nogle strå lavede et bånd til at binde omkring neget for at holde det sammen. En nærmere beskrivelse af samarbejdet mellem en mejer og hans opbinder gives af H.P. Hansen (1958:91) for Ringkøbing-egnen i Midtvestjylland; et sådant par kunne tilsammen kaldes *en le* i Sønderjylland (jf. *le¹ 2* i Jysk Ordbog) hhv. *et jern* i Nørrejylland (ud fra, at dette ord også kunne betegne en le, jf. *jern¹ 2.2* og *3* i Jysk Ordbog). Andre steder (fx Samsø) bandt man ikke kornet op straks, men lod det ligge *på skår* nogle dage; *skår* betyder her 'den bredde el. stribe, man høster med leen ad gangen'. Nogle steder lod man også en del af kornet fra mindre tørre agre ligge på skår (*po skoːr*, fx i Thy).

Om høstkarlen havde man også udtrykket *gå et skår*, dvs. meje en stribe af ageren fra ende til anden (Vendsyssel, Espegaard 1974). Var der flere mejere i gang, kunne man bagfra måske indhente den forreste og slå ham *u'r a æ skar* (ud af skåret, Sønderjylland), hvilket kostede ham brændevin til de andre.

Aakjær beskriver stemningen hos de mejerne og opbinderne i 'Høstvise': *saa spænder vi vor Næve om den krumme Knag ... Lange Skridt giver brede Skaar / opad med din Hjølekrag!* (33f.), hvor sidste opfordring må gælde, at man skal hæve leens bageste knag mest muligt opad og dermed tage de bredest mulige skår med leen. Opbinderen 'tripper bag min Le i Læ', dvs. følger lige efter mejeren: *Krattens Tand gør Hop paa Hop, / Neget snøres med et Stød*; hun gør sit arbejde godt. Det fortsætter helt ind i aftenen, 'indtil Maanen stiger bleg', og slutter romantisk: *og saa kysser vi vor Pige paa det sidste Neg*. Aakjær beskriver ligeledes stemningen i digtet om 'Hjøle-Thames' (Høle-Thomas), der skrider til arbejdet efter et solidt morgenmåltid på den gård, han arbejder for den dag: *Hans Sind er muntert, hans Arm er skrap, / hans Blod er den jyske Stammes, / hans Hjøle blinker med Duggen omkap, / og Pigerne blinker til Thames*. I marken skærer stålet i hans le igennem korn og ukrudt, han går forrest blandt mejerne, og: *vær virm med Kratten, du brune Tøs, og kik dig ikke tilbage!* (37f.), altså en opfordring til den solbrændte opbinder om at være hurtig, behændig (virm) med riven (kratten) og koncentreret om arbejdet.

Hvis der var flere par af mejere og opbindere på en gårds sidste ager korn, gjaldt det mange steder om at undgå at binde det sidste neg, der havde adskillige mindre flatterende øgenavne, fx *stodderen* i Vendsyssel, *kællingen* i Midtøstjylland. Den, der bandt det eller mejede stråene til det, var åbenbart (eller i hvert fald påstået) langsom til arbejdet, dermed sandsynligvis også langsom til at få fat på en kæreste og måtte derfor danse med det sidste neg til høstfesten senere (Arboe 1982, med flere betegnelser for sidste neg). Når det sidste korn var mejet, kunne man *klingle på leen/leerne* (dvs. slå på dem med strygestikker el. andet) og dermed lade folk på nabomarkerne høre, at man nu (allerede) var færdig. Derpå gik man hjem til gården og om til kålene i køkkenhaven/kålgården, hvor man kunne *stryge for kålene*, dvs. man strøg højlydt på leerne med strygestikke, så madmoderen måtte ud fra køkkenet med et traktament til høstfolkene

for at redde kålene. Nogle steder holdt man samme aften et *opskær*, dvs. et gilde for at fejre, at man var færdige med den første del af høsten, at man havde skåret markens sidste strå (Arboe 1983).

5. Samling af neg i hobe, kævesæt mv.

De bundne neg kunne ikke bare blive liggende på jorden til hjemkørsel, men måtte samles, eller med et udbredt udtryk: *sættes sammen*, dvs. rejses for at blive vejret og sættes neg op ad neg, lidt skråt med toppen mod hinanden, sammen med et antal andre i en *hob*, *skok*, et *kævesæt*, eller hvilken betegnelse man nu brugte på en given egn, med det formål at blive vejret nogle dage, indtil negene var tørre nok til at blive kørt hjem til gården og placeret i lade eller stak. På marken blev disse neghobe sat i rad og række, ja, *rad*, udtalt *rå* i vestjysk, er faktisk en betegnelse for en sådan række, i østjysk også benævnt *avn* (fx udtalt *o'n*). Betegnelserne for den enkelte neghob varierede fra egn til egn (kortlagt i Sørensen 1987): den mest udbredte var *skok*, der brugtes i Vestjylland syd for Limfjorden samt i Sønderjylland, dog i Sydvestjylland ved siden af *roge*. I Nordvestjylland, det nordlige Salling, det meste af Vendsyssel samt nordøst-Himmerland havde man *kærv* som almindeligste betegnelse, mens størstedelen af Midtjylland (Hardsyssel mv.) især havde *sæt*, og i Himmerland-Ommersyssel brugte man mest den kombinerede betegnelse *kævesæt*. Desuden i mindre områder: *hob* (sydvest-Vendsyssel) og nordøst-Djursland, *klynge*, *klyngested* (Salling-Fjends), *kærvested* (Mols), *stade* (det sydlige Midtøstjylland og Bjerre) foruden *stuge* og *hobested* (Nord-hhv. Sydsamsø). Antal neg i disse skokke, kæve mv. varierer: fra 3-4 i vårsæd (havre, byg) i Thy, helt op til 20-30 stk. i vintersæd (rug) i det vestligste Midt- og Sydvestjylland. Rugen har de længste strå, og negene er derfor mest udsatte for blæst fra forskellige retninger, så der kan være grund til at sætte relativt mange neg sammen for at holde neghoben oprejst, oftest 10-12. Ved havre og især byg var der ofte græs og kløver i bunden af negene (idet der kunne være sået *udlæg* i disse marker), så kravene til vejring her kunne begrænse antallet af neg til 6 pr. hob. I større dele af Vestjylland og Himmerland-Ommersyssel var der dog fast 12 neg i hobene, både ved vår- og vintersæd (jf. Sørensen 1987). Efter regnfuldt vejr kunne det være nødvendigt at sprede neg-

hobene, så negene kunne blive tørre igen, få *røven i sol og vind*, som man sagde om at vende negbunden i retning mod vinden. Negene kunne 'sættes sammen' igen, evt. med den side udad, der havde vendt indad i hoben, eller de kunne køres hjem for ikke at risikere, at de kom til at stå ude i dårligt vejr igen. I hvert fald var en mark med rækkevis af neghobe i solskin et godt og flot syn for landmændene og andre dengang. Aakjær beskriver smukt en solnedgangsstemning i digtet 'Høst': *ingen Sol har jeg set saa skøn / som den, der gik ned mellem Traver* (29). En *trave* betegner i jysk normalt 60 neg, men brugtes i Fjends mv. også om 5 *klyngesteder* (jf. ovf.) a 12 neg på marken, altså en del af en række neghobe. Men ordet spiller i digtet måske mest på den mere ubestemte brug i rigsdansk af *trave* som en samling eller række af neg.

6. Hjemkørsel af kornet/negene

Kornet kunne først køres hjem fra marken, når det havde fået vejring så længe, at det var knastørt, *skrå'n*, som man kaldte det i Thy (hvis det var fugtigt i stråene, risikerede man en slags selvantændelse, når det lå lagret i laden: det kunne blive *lade-brændt* og dermed muggent og ubrugeligt). Under vejringen i raderne var negene måske svundet noget ind, så det var bedst at binde dem sammen med negbånd til *toneg*, *tvillingneg*, inden de blev læsset på vognen og kørt hjem (Sørensen 1987). Kornhjemkørslen var et stort og vigtigt arbejde som afslutning på høsten; det krævede samarbejde mellem adskillige personer. På marken skulle negene *forkes* eller *stikkes op* (Vendsyssel mv.) på vognen til den, der skulle *lade* eller *læsse* negene (jf. *lade*⁸ 2, *læsse* 2 i Jysk Ordbog), dvs. lægge dem sikkert til rette på læsset. Rodenden skulle vende udad på de neg, der blev lagt yderst på læsset, og det midterste af læsset måtte udfyldes passende jævnt og sådan, at det holdt på de yderste neg; dermed ville man sikre, at læsset ikke skred ud under kørsel på marken eller hjemad på ofte ujævne markveje mv. Det var ofte den, der lagde læsset til rette på vognen, som også med tømme skulle køre hestene frem, i Vendsyssel karlen ved kornlæs, men pigen ved hølæs (artiklen *læsse*, Espegaard 1972).

Omkring 1800 var man begyndt at lægge et *skrav*, dvs. en træramme, der var lidt længere og bredere end vognen, på vogne

til høstbrug for at udvide det areal, der kunne fyldes neg på ved kornlæs. I forhold til andre ting, der skulle transporteres (grus, sand, møg mv.), var kornlæs lette, så heste (eller stedvis stude) kunne trække også de større læs, som *skraver*, *skravl* mv. kunne give; i Nordvestjylland var betegnelsen blot *stænger* eller med en udvidet pluralisform: *stængerer*. I hvert hjørne af disse høst-rammer var der indsat en lodret, tilspidset trænagle, en *skrave·pind*, til fastholdelse af hjørneneget og dermed stabilisering af læsset mod udskridning (Arboe 2013, med ill. af *skrave* og *skrave·pind*, maleri af Hans Smidth, 1870'erne). Der blev udviklet en fleksibel type arbejdsvogn, som kunne forlænges via et *lang·jern*, også kaldt en *lang·vogn*, i vognens understel (konstruktion og brug nærmere belyst i Arboe 2020). Denne arbejdsvogn blev i kort tilstand brugt til transport af møg, sten mv. og andre tunge ting, i forlænget tilstand til kørsel med især hø- og kornlæs, forsynet med dels andre bundbrædder (kaldt *sæddel* i østjysk, *sædder* i nord- og vestjysk), dels andre vognsider, kaldt *lejrer*, *lejder* mv. i nørrejysk, *lejdring*, *lerring* i sønderjysk (efter et ord af middelnedertysk oprindelse, Arboe 2013). De nævnte betegnelser for vognsider er senere placeret under *ledder 2* i Jysk Ordbog; jf. også betegnelsen *høst·have* i sønderjysk. Man kunne (som ved kørsel med hø) sikre læsset mod udskridning ved at lægge en stang på langs oven på læsset og med et reb foran og bagtil, *for·reb* hhv. *bag·reb*, binde den fast til læsset, så den kunne presse negene fastere sammen. Denne kaldtes *læsse·stang* i nordjysk, *læsse·træ* i vestjysk og størstedelen af Østjylland, dog *læsse·med* i Angel og på Als (sidsteleddet stammer fra samme ord som subst. *mede*) og sporadisk i østjysk, desuden er sammensætningen *læssemed·stang* udbredt Midtøstjylland og på Djursland, mens *læssemed·træ* stort set kun kendes på Samsø.

7. Afvæltning af kornlæs uden for laden

Når man havde fået et kornlæs kørt hjem, skulle negene føres ind i laden. Ved de gamle, lave lader langt op i 1800-tallet måtte man vælte læsset af uden for muren (Højrup 1960:102) og så kaste eller forke negene ind i laden ad en *luge* eller *lem*.

Aakjær har i sangen *Nu er det længe siden* faktisk givet en nøje beskrivelse af indkørsel af rugen efter den gamle metode i 4

ud af de 11 strofer (45-49); disse har dog længe været udeladt i Højskolesangbogen og andre udgivelser. Aakjær skriver i den oprindelige strofe 4 om processens forløb i Fjends: *Saa fatter Far om Spaden / og graver i det gule Klæg / to Huller langsmed Laden / foran den hvide Væg; / i dem skal Vognens Følger slaa / og staa som i en Fælde, til Væltningen gaar paa*. Læsset køres altså frem i en vis afstand fra lademuren, så vognens ene sides to hjul kommer til at stå fast i de huller, faderen har gravet i leret (det gule Klæg). Strofe 5 er et mellemspil med omtale af hestene (De varme Øg), men i strofe 6 sker det: *Og alle Hænder jager, / og alle Fødder er i Rend; i Støvet læsset brager, / for brede Rygges Spænd*. Faderen får altså hjælp af en anden mand til at vælte læsset af ved at spænde ryggen imod det. Vognen kommer dermed til at ligge på den ene side, og hjulene på den anden side kommer op i vandret plan: *Højt svinger Hjulet som et Rat, / og paa dets Drejeskive / har Børnene sig sat*. Børnene benytter altså lejligheden til at få en lille karruseltur, en byforlystelse, de ellers ikke får mulighed for (Frandsen 2008), hvis de da ikke kender den fra marked i fx Skive (jf. de omdannede former *kør-om-selv* mv. for karrusseller i artiklen *køre-selv* i Jysk Ordbog, optegnet fra 1840'erne). I strofe 7 føler moderen på et negbånd og stråene i et tvillingneg og glæder sig over, at *Kornet er saa tørt!* Derpå løfter hun med *sin matte, spinkle Arm* neget ind ad *den lave Karm* i lugen i lademuren til faderen, der sætter negene på plads indenfor.

I Jysk Ordbogs materiale har jeg hidtil fundet tre yderligere omtaler af denne gamle metode med væltning af kornlæs uden for laden. Den første er J.A. Trøstrup m.fl. (1914), Hammerum herred, Midtvestjylland, der oplyser, at man kørte kornet hjem *paa Skravvogne* (jf. ovf.), og at der uden for lugen, som kornet skulle ind igennem, altid blev bredt 'Lagner, Dækkener, Sække eller andet lignende' for at opsamle det, der faldt af negene, når man væltede læsset af vognen (75). Dette svarer til Aakjærs beskrivelse i det netop nævnte digts strofe 2: *Først bredte Mor et Klæde ... / der maatte ingen træde / med Sko i Høstens Rug*. Den anden omtale findes i en båndoptagelse 1954 fra Give sogn, Sydøstjylland, meddeler f. 1874, ved Kr. Ringgaard, udskrevet og oversat som MS 90.12 på Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. Her fortælles, at der blev

lagt nogle knipper halm der, hvor vognen ramte ned, når den blev væltet, og så måtte de, der væltede læsset, være 'en lille smule rask på det' og straks vende front mod vognen, for 'den ville jo gå tilbage'. Den tredje omtale findes hos C. Raunkjær (1964:50f.), N. Horne herred, Sydvestjylland, og er mere udførlig. Væltning af ruglæs fandt sted ved den gamle lo, før den nye lade blev bygget. Man tog her nogle neg fra vognen og lagde dem ved siden af de to vognhjul i siden ind mod laden, så disses nav ved væltningen ville ramme negbunden (-roden) og vognen dermed ville komme til at ligge lidt skråt, alt for at gøre det nemmere at rejse den igen. To mand ved modsat sides vognhjul satte ryggen mod læsset og trykkede til; men lige idet, det begyndte at vælte, "vendte de sig hurtigt, sprang op paa Hjulets Underkant, greb fat i Skravlen (dvs. høst-rammen) og stemmede med Fødderne mod Hjulfælgen og vippede paa denne Maade Vognen paa ret Køl igen, medens Kornlæsset styrtede ned foran Lugen" (51). De to sidstnævnte omtaler af væltning af ruglæs giver ikke plads for, at vognen kommer til at ligge fladt på jorden, så et hjul kan komme til at 'svinge højt ... som et Rat' som hos Aakjær, men giver et mere detaljeret billede af, hvordan metoden udmøntedes i andre vestjyske egne.

Til beskrivelserne her må bemærkes, at datidens kornlæs ikke var særlig høje: 3-4 lag neg, mens man senere havde 7-8 lag neg på vognen. Aakjær har i digtet som nævnt beskrivelsen: 'I Støvet Læsset brager', hvilket dermed måske fremhæver støjen rigeligt. Frandsen (2008) gør opmærksom på, at situationen i hvert fald senere i digtet opleves fra et barns synspunkt: i strofe 10 høres der *dette skarpe Knald / fra Vognens Fjæl mod Sandet / af Ørentvistens Fald*; sådan kan den beskedne lyd fra 'ørentvistens kitinskjold' ved faldet kun betegnes af et barn, der sidder under vognen og har denne 'særlige akustiske oplevelse' (121). Tilsvarende kan muligvis også gælde 'braget' fra det væltende læs.

8. Øvrigt om hjemkørsel af korn

Midt i 1800-tallet begyndte man at bygge større lader med *køre'lo*, enten på tværs eller på langs (også kaldt *køre'lade*, *lang'lo*), så man kunne køre læsset ind på vognen gennem en høj ladeport, læsse det af ved et *gulv* i laden (jf. *gulv 2* i Jysk Ordbog) og derefter køre vognen frem og ud gennem mindre port i modsatte side eller gavl.

Det må være disse bygninger med høje ladeporte, Thøger Larsen hentyder til i sangen (fra 1914): *Danmark, nu blunder den lyse nat*, strofe 5: *åbne lader for fulde læs*. Dog er det måske snarest hølæs, han har haft i tankerne, idet man ikke kører kornet hjem før sidst i august, efter de lyse nætters tid. I Sønderjylland var nogle lader så høje, at de kunne have et stænge, kaldt *Hjold*, over køreloen; også dér kunne man placere kornneg, hvis der ikke var plads nok til dem på stænget eller loftet over stalden, benævnt *Hild* (Arboe 2006, med ill. fra Ottsen 1964). I nogle vestsønderjyske og vestjyske lader var der i taget en kvist med en åbning eller luge i, kaldt et *arkens'gab* mv., som man kunne forke negene igennem til loftet indenfor. I laden var der ofte lergulv, og for at holde kornet mest muligt tørt stillede man nederste lag neg på roden, rod-enderne. Dette lag kaldtes en *stejl*, og at sætte dette lag kaldtes at *lægge stejl* eller at *stejle*. Ved de følgende lag ovenpå 'stejlen' kunne det variere, om man foretrak at lægge/sætte negene med top eller rodende øverst, stedvis også afhængig af kornsort. Foruden den, der forkede negene af læsset, var der tit behov for både en person til at lægge/sætte negene i korgulvet (*lade* dem, jf. *lade*⁸ 3 i Jysk Ordbog) og en til at forke negene hen til vedkommende, eller op til vedkommende, efterhånden som gulvet blev fyldt op med neg, til sidst helt op til *hanebåndene*, *hanehjælkerne* mellem tagspærene øverst. Også her krævede høsten adskillige personers indsats og samarbejde, især hvis man havde en ekstra vogn til rådighed (evt. lånt fra en nabo): så kunne man køre med *skifte-vogn*, *sætte-vogn*, dvs. man kørte et læs korn hjem, og mens det blev læsset af, kørte man med den anden vogn ud efter et nyt læs.

Hvis der ikke var plads til en gårds hele kornavl i laden, måtte det sidste sættes i *stak* udenfor, eller *hæs*, som betegnelsen var i Syd- og Sønderjylland samt størstedelen af Midtjylland (jf. *hæs* i Jysk Ordbog). Som i laden satte man *stejl* også her, og det var afgørende, at man fik sat en god *stejl*, et godt bundlag, så man kunne få de yderste neg, der (som på kornlæs) skulle ligge med rodenden udad, til hælde skråt nedad: dermed kunne den regn, man måtte forvente, bedst muligt blive ledt væk fra kornstakken, -hæsset. Stakkene var oftest firkantede og øverst dækket med et lag halm fra det foregående år.

Når man var nået til sidste læs korn på marken, gjorde man mange steder noget særligt ud af det. I det østlige Sønderjylland kunne man binde flere neg, fx 5-6 eller op til 20, sammen til et kæmpeneg, en såkaldt *basse*; det var en kraftprøve at få det op på læsset, og man kunne råbe: *hurra for æ basse* (= bassen), når man kom kørende hjem med det. I Nordvest- og Sydvestjylland sørgede man for, at sidste læs blev forholdsvis lille, så der blev plads til mange personer på det; de skulle synge undervejs hjem, og man kaldte det *kvæde-læsset* (jf. Arboe 1982).

Efter hjemkørslen af negene (nogle steder også, mens de stod i hobe på marken) skulle stubbene *rives* for at få alle løse strå og aks med. Dertil havde man i gammel tid forskellige river, fx i østjysk: *slæbe-rive*, der havde en bredde på to meter og blev trukket af en mand via et tov over skulderen. I sønderjysk havde denne type rive navne som *hunger-rive*, *hunger-harke*, i Vendsyssel og Himmerland hånligt kaldt *tæve* og spøgende også kvindenavne: (*døve*) *mette*, (*doven*) *else*, i nordvestjysk: *dorte* og *gal-dorte* (Sørensen og Grøftehaug 2017). En kilde i Thy advarer spøgende om, at man skal passe på ikke at lobske (dvs. løbe løbsk) med *galdor"ti!* (så bliver man ramt i hælen eller læggen). Ud over disse slæberiver fik man efterhånden større, hestetrukne river, som man hurtigere kunne samle markernes *rivning*, *rivelse* med.

Til sidst, efter at alt kornet (og rivelsen) er kommet under tag, holdt man et høstgilde for alle, der havde været med i arbejdet. Dette kaldtes bl.a. *opskyr*, *opskywr*, *opskøwr*, udtaleformer, der kan normaliseres til formen *opskyrd*, hvor *skyrd* svarer til svensk *skörd* = høst (Arboe 1983).

Litteratur

- Arboe, Torben. 1982. Stodder, enke, fok – jyske betegnelser for sidste neg og sidste læs. *Ord & Sag* 2. 12-22.
- Arboe, Torben. 1983. Jyske gilder i slæt, høst og tærsketid. *Ord & Sag* 3. 24-36.

- Arboe, Torben. 2000. Lån fra (middel)nedertysk i jyske dialekter. *Folkmålsstudier* 39. 21-32.
- Arboe, Torben. 2005. Hvervesten, hvirvlesten, hvædesten mv. – om ældre tiders slibesten og slibning. *Ord & Sag* 25. 4-14.
- Arboe, Torben. 2006. Hjald, slyde, rande – og andre betegnelser for stænge, halvloft mv. *Ord & Sag* 26. 16-32.
- Arboe, Torben. 2011. Hvad satte man på leen til kornhøst: kroge, spjarrer, en vifte eller andet? *Ord & Sag* 31. 4-21.
- Arboe, Torben. 2013. Skrave, skagle, lejder – og andre betegnelser for dele af høstvogne. *Ord & Sag* 33. 4-24.
- Arboe, Torben (2020): Langvogn, langjern og svanehals – forbindelsesled og/eller forlængelsesled i hestetrukne arbejdsvogne. *Ord & Sag* 40. 25-37.
- Espegaard, Arne. 1972-74. *Vendsysselsk Ordbog* 1-4. Hjørring: Vendsyssel Tidendes forlag.
- Frandsen, Johs. Nørregaard. 2008. Minder gør ikke sagen klar. Vitalisme og religiøsitet i Jeppe Aakjærs *Rugens Sange* og andre digte. *Tre jyske tenorer*. Johs. Nørregaard Frandsen og Anders Thyrring Andersen (red.). København: Gyldendal/Syddansk Universitetsforlag. 121-147.
- Hansen, H.P. 1958. *Hedebønder i tre slægtled*. København: Rosenkilde og Baggens forlag.
- Højrup, Ole. 1960. Landbrug i Vestjylland for 100 år siden. *Hundrede Aar. 1860-1960*. Kristijan Bure (red.). Ringkjøbing: A. Rasmussens Bogtrykkeri. 49-106.
- Jysk Ordbog. 2000-. www.jyskordbog.dk. Tilgået 11. december 2024.
- Kragelund, T. 1944. Leen. *Fra Ribe Amt*. 11. København: Historisk Samfund for Ribe Amt.
- Ottsen, M.B. 1964. *Hostrup-Dansk*. II.2. Ella Jensen og Magda Nyberg (red.). København: J.H. Schultz forlag.
- Raunkjær, C. 1964. *Fra en vestjydsk Hedegård i tiden ca. 1865-75*. Viborg: Carlo Mortensens Bogtrykkeri.
- Skautrup, Peter. 1927. *Et Hardsysselmål* 1. København: Th. Linds Efterfølger, Lauritz Schmiegelow.
- Sørensen, Viggo. 1987. Hest hedder *cheval* – og sådan er det hele vejen igennem! *Ord & Sag* 7. 56-68.
- Sørensen, Viggo og Nina Grøftehaug. 2017. Kratte, krøje og andre jyske betegnelser for en rive. *Ord & Sag* 37. 24-34.

Fra aks på mark til neg i lade eller stak

Trøstrup, J.A. et al. 1914. Gamle Minder fra Hammerum Herred. *Hardsyssels Aarbog*. 1-165.

Aakjær, Jeppe. 1909. *Rugens Sange og andre Digte* (3. oplag). København: Gyldendal.